

José BARROSO CASTRO, Xoan Manuel NEIRA PÉREZ, *Memorias da morte I. A cultura gremial e clerical do pasamento. (Testemuñas de amabilidade lingüística)*. Ed. interpretativa de documentos medievais (1360-1468), Pobra do Caramiñal, Editorial Mendauro, 2009.

José BARROSO CASTRO, Xoán Manuel NEIRA PÉREZ, *Memorias da morte II. A cultura gremial e clerical do pasamento. (Testemuñas de amabilidade lingüística)*. Ed. interpretativa de documentos modernos (1472-1604), Pobra do Caramiñal, Editorial Mendauro, 2009.

Xoán Manuel NEIRA PÉREZ, *Memorias da morte III. Unidade lingüística: Gremios. Guía-Estudio: Santa María a Nova y San Martín de Noia*, Pobra do Caramiñal, Editorial Mendauro, 2009.

José BARROSO CASTRO, *Memorias da morte III. Manual de valores: Diálogo entre Benito López del Reino y un sepulto Arcediano*, Pobra do Caramiñal, Editorial Mendauro, 2009.

Non é común atoparse hoxe en día cunha obra do calado científico e de tanto interese cultural, no panorama das publicacións de Galicia, como a obra que presentamos. Trátase dunha obra monumental e de gran utilidade para diversos aspectos da cultura galega e que merece a pena abordar o seu contido desde diversos ámbitos. É o que pretendo facer con estas páxinas. Quixera que fose como un entremés que suscitase no lector a ansia de gustar tanto duns textos excepcionais como do estudo e contextualización que o os autores nos presentan maxistralmente.

Coa edición nun só cofre destes tres libros dos profesores José Barroso Castro (Doutor en Filoloxía por Cornell University-Nova York) e Xoán Manuel Neira (Graduado pola Universidade Pontificia de Salamanca) encontrámonos en fronte dun verdadeiro monumento literario, teolóxico e filolóxico de interpretación de fontes arredor de documentos galegos e casteláns (de 1360 a 1468) pertencentes a unha Confraría de capeláns da Concepción da vila de Noia.

Os autores inventan e articulan un novo concepto de edición de textos, que non é a

puramente diplomática, senón que combina a edición filolóxica con texto paleográfico e texto semimodernizado fronte a fronte, coa edición que dispón de todo un arsenal interpretativo: Notas editoriais organizadas de forma xerárquica (Nota editorial xeral, nota editorial a cada parte, nota a cada capítulo, nota a cada documento), sistema organizado e sistemático de notas a pé de páxina, rede articulada sistematicamente de ilustracións, rede de ilustracións da Danza da morte de Holbein acompañada de textos literarios arredor da morte, edición facsimilar dos documentos transcritos.

A páxina deste novo método de edición que eles denominan edición interpretativa articulase a xeito de ventás onde xa non está o simple corpo do texto, senón que ao lector se lle abren espazos destinados única e exclusivamente ao texto e ás apoiaturas interpretativas; así temos as seguintes ventás da páxina: nota editorial con dúas chaves de interpretación, texto paleográfico, texto semimodernizado, edición facsimilar da rúbrica do notario (na marxe esquerda), ficha técnica do documento, corpo de notas filolóxicas, gran corpo a dúas columnas de notas interpretativas (teolóxicas, sociolóxicas, históricas, gremiais, notariais, parroquiais, antropolóxicas, etc.), cuadrilátero ao final do documento coa edición facsimilar do símbolo do notario, ilustracións finais (fotografías das parroquias, ilustracións antropolóxicas e etnográficas, danza da morte do Holbein) e edición facsimilar de documento. Penso que se trata dun método novo, atractivo e útil para os investigadores que queiran achegarse a este tipo de textos.

Os autores, por outra banda, non decidiron quedarse unicamente nesta edición polidráulica aberta a tantas ventás interpretativas e filolóxicas, senón que tamén presentan unha serie de ferramentas de estudo para entender todo o trasfondo arredor de Noia e a Confraría de Clérigos da Concepción. Proven de

dúas introducións onde na primeira do tomo I discútase arredor da definición espiritual e científica da Historia, entendida como un “redobre de conciencia” onde se fai contas do pasado, tomando como base unha conciencia construtiva que permite actualizar a mensaxe pasada arredor dunha reconciliación que constrúe futuro destruindo prexuízos, autoenganos históricos, veos que non permiten ver, reaccións viscerais que non permiten acoller a historia como instrumento de futuro. Non en van, na segunda introdución (no tomo II), os autores, tomando como base a verdade e certificación do documento, encontran que non existiu unha convivencia “inimiga” das linguas galega e castelá, senón que cada unha delas se articulou “amablemente” ás novas necesidades dun novo ben común representado na Coroa de Castela. Observan que o concepto de “imposición” obedece a criterios modernos que definen as linguas como lugares “sacrosantos” de apropiación, cando o que verdadeiramente se dispuña naquela época renacentista era un concepto de lingua como vehículo de comunicación, como instrumento e medio cara a fins comúns, e non como fin en si de identidade interesada arredor dunha ideoloxía concreta. Os autores, desde o seu concepto de lingua e historia como conciencia, observan que nin no pasado houbo imposicións, nin no presente estas detéctanse porque non existe por parte de galegos e non galegos un resentimento coas accións pasadas; moi ao contrario, observan que as linguas destes documentos (galega e castelá) se articulan como vehículos de reconciliación arredor dun ben común.

Non acaba aquí o arsenal interpretativo: provén de introducións sobre o concepto de Comunicación cos seus elementos constitutivos e constituintes, o trasfondo histórico arredor dos gremios do Noia medieval, os notarios, a Confraría, os espazos políticos, sociais e relixiosos. Esta edición, pola profundidade e sistematicidade de notas

editoriais e notas a pé de páxina, convértese ao final nun auténtico tratado sobre a morte na Idade Media. Os autores parten do principio de que toda especulación teórica debe nacer por si mesma e espontaneamente ao fío da lectura estudosa e pormenorizada dos textos.

Finalmente, os autores sistematizan de forma científica e rigorosa uns criterios de transcripción para textos paleográficos e para textos modernizados. É a primeira vez na filoloxía galega que se fai unha edición con texto paleográfico e texto semimodernizado fronte a fronte. E é a primeira vez que de forma sistemática fanse uns criterios de transcripción para unha edición modernizada do galego medieval e renacentista onde se preservan os fonemas propios da lingua antiga, e modernízase alí onde non se agrida o son orixinal. É toda unha contribución á filoloxía galega, xa que a maioría das edicións antigas proveñen só dunha edición paleográfica que non permite ao lector ler o texto na súa identidade fonética; coa edición semimodernizada facilítase ao lector a entrada ao texto, e se lle pon diante os sons orixinais da lingua. Causa certo asombro que ata agora a filoloxía galega non sexa capaz de facer edicións modernizadas, como así se fixo con outras linguas románicas (portugués, castelán, italiano, francés, etc.).

Finalmente, e para coroar o esforzo, os autores provén dun tríptico que funciona a xeito de compás para poder moverse polo corpo interpretativo da edición; para así poder localizar en áreas temáticas as claves que se viñeron debullando nas notas editoriais, nas notas a pé de páxina, e nas ilustracións. Son máis de 1000 referencias dispostas de forma enteiramente organizada segundo itinerarios interpretativos que o lector pode elixir á carta.

Pero o empeño interpretativo destes dous autores, que parece que se movesen baixo o lema “a unión fai a forza”, cabe aquí. Xoán

Manuel Neira escribe unha Unidade didáctica moi completa e rigorosa para que os estudantes de secundaria accedan á historia de Noia na súa realidade gremial.

Tamén Neira ofrece o máis valioso deste tomo *Memorias da morte III: unha guía-estudo de Santa María a Nova e San Martín de Noia*. Trátase da guía máis completa que ata agora se fixo. Só unha persoa ben formada en teoloxía é capaz de descifrar claves interpretativas de espazos e monumentos relixiosos. Parte o autor de que todo se articula arredor dun sentido e que as claves artísticas se dobregan diante dese sentido que, nas dúas igrexas, principalmente é pastoral arredor da morte e ao Apocalipse, e ao programa específico pastoral dos Clérigos da Concepción. Diríase atrevida a interpretación das laudas que fai Xoán Manuel Neira, se non fóra porque está ben documentado, o que lle permite interpretar con rigor científico tódolos símbolos debuxados nas laudas. Cae, pola súa vaciedade de contidos, e pola súa falta de rigor científico, calquera interpretación mística ou críptica dos símbolos esculpidos nesas lápidas. Parte de que o inscrito nelas é principalmente unha vivencia de fe que arrastra toda unha tradición interpretativa que vén das relixións antigas, especialmente todo un código popular e culto manexado desde os primeiros cimentos da relixión cristiá arredor de algo tan simple como a morte orientada cara á resurrección. Coas mesmas claves, Neira é capaz de interpretar o pórtico de San Martín e o interior deste templo, seguindo como crave medieval pastoral a morte e a resurrección desde a mensaxe do Apocalipse. Engádese a esta guía un estudo pormenorizado do Cristo dos Misereres e do órgano da igrexa.

Estes dous autores empéñanse máis e máis e a fondo no seu programa interpretativo e divulgador. José Barroso Castro, profesor formado en centros de prestixio en Italia, Gran Bretaña, USA, Portugal, etc..., prové

dun *Manual de valores*, e faino de forma rigorosa combinando con mestría o científico co creativo. Preséntanos sendas introducións onde fai un repaso á historia da ética dos valores desde a antigüidade ata a época presente, asentada ela nunha ética do consenso. Analiza máis de cheo a ética que sostén a uns clérigos medievais e renacentistas, e que xira arredor da escolástica de Santo Tomé de Aquino e a ascética de Santo Agostiño; un e outro eudemónicamente buscan a felicidade na visión da esencia divina articulada por unha vontade que ve no seu interno (especialmente no corazón) a presenza e o espello de Deus: unha lei nova do amor de Xesús que articula as tres potencias: memoria, entendemento e vontade.

Pero o máis sorprendente deste *Manual de valores* é que se presenta literariamente desde o xénero do diálogo renacentista. José Barroso invéntase un diálogo que lle permite meterse na mente de dous cregos (un medieval e outro tardorrenacentista) e permítelle situarse nunha situación ficticia arredor do feito da morte e o feito do valor do documento como espazo de conciencia: Benito López del Reino (crego de 1579) visita a tumba do Cardeal Martín López (confrade da Confraría alá por 1472). E acode ao seu sepulcro co tomo de documentos da confraría na man, e reflexiona diante dun sepulcro sobre o feito da morte, sobre o valor dun documento, sobre os bens mundanaís, sobre a Felicidade e Deus. Nótase, ademais, a formación filosófica e

filolóxica de José Barroso, pois articula o discurso do crego no xénero do “escritor abella”, é dicir, do escritor que non almacena mecanicamente o lido (este sería o escritor formiga) senón que escribe un discurso cheo de citas, tan rumiadas na súa conciencia, que saen espontaneamente ao fío da argumentación. Ao final, sen darnos conta, o autor fai que o lector viva a ética dos valores renacentistas en toda a súa argumentación e en todo o seu fío quente de discurso interpelador e non meramente expositivo.

A Editorial Mendaur non cabe dúbida que se estrea con bo pé en tanto que Editorial. Aposta claramente pola calidade de contidos, de presentación, de rigor científico, de ánimo divulgador. Acompaña-se tamén a este despre-gue, unha calidade formal que se demostra na magnífica edición en tapa dura, con papel de gran gramaxe e textura moi fina para que se impregnen ben as imaxes, gardas luxosas con documentos impresos. Todo iso encerrado nun cofre dun precioso e orixinal deseño.

Podemos dicir que é unha gozada o manexo desta magnífica obra. Combina o rigor científico cunha achega cultural inaudita e, todo iso, cun estilo literario ameno e accesible a calquera lector culto que queira penetrarse no ser e a mentalidade da Galicia premoderna. Só merecen parabéns os autores polo traballo ben feito, e a editorial a nosa cordial felicitación pola exquisita presentación desta obra, imprescindible xa para a cultura de Galicia.

Segundo L. Pérez López

Ramón LOUREIRO, *León de Bretaña*, Roteiros, Edaf, Madrid 2009, ISBN: 9788441421684

Ramón Loureiro Calvo, (Fene, A Coruña, 3 de xuño de 1965), é un dos escritores galegos mais fecundos na liña representada por autores como Álvaro Cunqueiro, Torrente Ballester ou Carlos Casares. Traballa como periodista en *La Voz de Galicia*, ao tempo que é un gran fototodocumentalista.

Como narrador, publicou en 1997 a novela corta *Morgado*, en 2000 a novela *O corazón portugués*, finalista do Premio “Eixo Atlántico”, e en 2006 apareceu a súa novela *As Galeras de Normandía*, traducida ao castelán no ano 2007. Todas as súas obras recibiron excelentes críticas en diversas publicacións de carácter literario. As súas obras, de grande creatividade e simbolismo literario desenrólanse nun territorio ficticio, a “Terra de Escandoi”, situado ao oeste de esa “terza Bretaña” que é para o autor o norte de Galicia, entre Mondoñedo y Ferrol. Na actualidade é tamén académico de número da Academia Auriense Mindoniense de San Rosendo. No ano 2009 ven de publicar una nova novela co título de *León de Bretaña*.

Este *León de Bretaña* dedicado, por certo, ao escritor galego Ramón Pernas, é un libro que eu vin xa non só nacer, senón ir medrando durante a súa xestación e parto. Agora mesmo estou a recordar, por certo, a longa conversa que Loureiro e máis eu mantivemos, na fase final da construción da súa novela, arredor da herexía de Elipando de Toledo, e a fidelidade a fe do reino de Galicia fronte o adopcionismo toledano, que tantas cousas explica da nosa historia e do auxe do feito xacobeo. Pero iso é fariña doutro costal

Dende o meu sinxelo coñecemento literario e o mei interese pola historia local e a historia das mentalidades, e, sobre todo, o estu-

do arredor da visión do mundo que ambas - cada unha delas á súa maneira- nos ofrecen; desde esta perspectiva quero subliñar que hai algo nesta novela, en *León de Bretaña*, que a min me comprace moi especialmente: o seu desexo de sobrevivir ao inmediato, de transcenderse; de ir máis lonxe que as cada vez máis escasas horas e espazos do noso tempo e da nosa memoria. Ese diálogo real e imaxinario, que non ficticio, entre os vivos e os mortos coa naturalidade que teñan as cousas auténticas e verdadeiras. É esta unha novela a contracorrente na cultura actual polo que respecta ó tema da trascendencia e do mais alá, e non digamos do credo cristián na resurrección dos mortos; pero cunha beleza e convicción nas súas teses e propostas que non queda mais remedio que sentirse un en animado coloquio co mundo da trascendencia, como se fixésemos un paseo en animada conversa co propio Loureiro polas corredoiras de Sillobre, voando de repente á torre da Paula ou ó pazo do bispo Maeloc, recién chegado a Bretoña dunha visita pastoral as terras de Merlín, onde está soterrado preto do Monte Saint Michel da Bretaña francesa, mirando de fronte ó mar de Irlanda, e de reollo á Fisterra desta terza Bretaña que é Galicia. Mesmo nos fai sentir comodamente instalados no futuro, no que ese reino confunde os seus lindes co mesmo paraíso.

Todo autor que se prece traballa durante un tempo longo e afonda nun tema que conleva unha filosofía de fondo coa que quere deixar a súa pegada na historia da cultura e do pensamento. E como iso non é cousa dunhas páxinas case sempre recorre á prolongación do seu pensamento nunha triloxía. O autor acada, pois, a súa madurez como escri-

tor e ensaísta, que sabe desentrañar tódalas posibles lecturas da vida desde Escandoi, nunha fermosa triloxía que, xunto outras obras anteriores, recrean para nos un feito irrenunciable do ser de Galicia como é esa terza Bretaña que vai desde a ría de Ferrol os espazos máxicos das terras de trala corda mindoniense. Este triloxía comeza coa su novela “O Corazón Portugués” (2000) segue con As galeras de Normandía (2006) e esta obra que hoxe presentamos “León de Bretaña”.

Trátase, sen dúbida, dun camiño no que a narrativa, cargada dun profundo carácter poético no máis alto do sentido do termo-, reflexióna sobre a verdadeira identidade e o destino último do home, é dicir, sobre a natureza mesma da existencia mais alá de calquera límite que lle queiramos poñer a imaxinación ou a providencia, no sentido cristián. Existencia que camiña libremente entre as sombras aínda que non sexa capaz de iluminar con claridade todo aquilo que xorde do mais real e fondo dá persoa humana.

León de Bretaña, que coñeceu outro reino e outros tempos, deixa atrás todo para ser coroado rei do imperio do futuro, da memoria e da fantasía, na que a resurrección é o canle de encontro entre o presente, o pasado e o porvir, que da razón dese universo mítico no que Galicia vai moito máis alá das súas orixes celtas ou suevas, segundo as teorías de Murguía ou Vicetto, para recrear dende os recordos propios e alleos, que están escritos nas estrelas, que chiscan a miúdo os seus ollos para desenganarnos das miserias propias do pragmatismo de tódolos tempos.

Ó ir lendo neste texto non sei como se veu a cabeza varias veces o autor Ruso Fiódor M. Dostoievski, nun pasaxe dos *Os irmáns Karamázov*, que non me resisto a copiar:

“Lembra, mozo, sen cesar - así, directamente e sen preámbulo algún comezara o pai Paísi -, que a ciencia profana, convertida nunha gran forza, aplicouse a examinar, espe-

cialmente durante este século, todo o celestial que se nos legou nos libros sagrados, e despois dunha cruel análise, aos sabios deste mundo non lles quedou nada do que antes era sagrado, absolutamente nada. Pero fixeron a análise por partes e perderon de vista o conxunto, de xeito que chega a sorprender ata que punto foron cegos. O conxunto álzase ante os seus propios ollos inmutable, tal como era antes, e as portas do inferno nada poden contra el. Acaso non viviu ese conxunto dezanove séculos, acaso non vive tamén agora nos movementos das almas individuais e nos movementos das masas do pobo?”

¿Acaso non está plasmada nesta filosofía a tese de fondo con quen nos deleita Ramón Loureiro en cada unha das setenta e cinco calas para adentrarnos no dialogo entre os mortos e os vivos de tódolos tempos?

Por outra banda, tamén me veu a cabeza, como dicía, a persoa de Albert Camus, como contrapunto e testemuña da búsqueda antropolóxica mais sería do século XX: “Son un home desilusionado e exhausto. Perdín a fe, perdín a esperanza. (...). É imposible vivir unha vida sen sentido”. Iso dicía Camus, fai xa mais 50 anos, en París. O nobel francés botaba de menos unha transcendencia que afastase ao mundo do sen sentido, e na súa busca puxo en xogo toda a racionalidade que despregou nas súas obras. Para min a triloxía fundamental estaría no “O Mito de Sísifo”, o “Estranxeiro” e “A peste”.

No “Mito de Sísifo” desenvolve o tema do carácter absurdo da existencia humana e define como home absurdo a aquel que se caracteriza por haberse decatado do absurdo propio da existencia humana, e que vive de acordo coas esixencias de tal conciencia cuxo trazo primario é a rebelión, expresión da conciencia preclara do suxeito que constatou racionalmente a ruptura propia da súa existencia.

“O Estranxeiro” é unha novela dunha calidade literaria rebordante, pero sobre todo se trata dun estudo profético sobre o ser

humano, sobre a súa advertencia da creación progresiva do que podemos entender como “home do terceiro milenio”, é dicir, unha persoa apática, solitaria, resignada ante a vida, carente de emocións e de valores, ata o punto de ser incapaz de distinguir o ben e o mal.

Na “Peste”, o autor a través desta obra expón unha reflexión que nos fai pensar acerca do xeito en que os seres humanos, na nosa cotidianidade, podemos chegar a situacións de monotonía extrema, onde a vida transfórmasse nunha repetición infinita de hábitos e condutas, onde non hai maiores reflexións e preséntase unha especie de apatía e conformidade con este xeito de ser.

Non se deixa impactar Ramón por este trasfondo filosófico moral que, xunto co principio de que o ben e verdade coincide coa opinión da maioría, infectan e descualifican calquera proposta que reclame outra concepción humanista da persoa.

Por isto, *León de Bretaña*, xunto con outras moitas cousas de resonancia cunqueiriana, é unha confesión de fe do autor. Confesión nunha concepción da persoa aberta a un sen fin de posibilidades, que nona recortan ou limitan, se non que a fan crecer de forma case

infinita. As imaxes e a creatividade pasmosa da literatura do autor é boa proba do que estou a dicir.

A anterior novela de Ramón, *As galeras de Normandía*, foi cualificada polo presidente dos críticos literarios españois, Don Miguel García-Posada, de «obra mestra». Non serei eu quen entre agora a discutir se *León de Bretaña* é mellor ou peor novela que aquela. Iso é algo que lles corresponde, ante todo, aos lectores dicilo, aos que invito a unha lectura que seguro nonos vai defraudar.

A este respecto, só lles direi que a súa lectura deixou en min a impresión de entrar nun mundo fresco de ilusión e memoria agradecida a todos aqueles que nos fan ser o que somos. No medio dunha sociedade tan pouco gratuíta a lectura de *León de Bretaña* fíxome volver a moitos sentimentos e esperanzas dos meus anos mozos, e que non pensaba que se puideran expresar con tanta realidade e fermosura.

Quero, por último, aproveitar esta pequena achega para felicitar e animar ao autor a deleitarnos con obras coma esta, facendo así realidade o seu compromiso co mundo da cultura e da sociedade galega.

Segundo L. Pérez López

Ana CABANA IGLESIA, *Xente de Orde. O consentimento cara ao franquismo en Galicia*, tresCtres, Nós-Outros, Ensaio, A Coruña, 2009, 316 páxinas. ISBN: 978-84-92727-12-4

A editorial tresCtres vén de publicar na súa serie NÓS-OUTROS/Ensaio a primeira parte de *Entre a resistencia e a adaptación. A sociedade rural galega no franquismo 1936-1960*, Tese de Doutoramento da xove historiadora contemporaneísta Ana Cabana Iglesia, profesora da Universidade de Santiago de Compostela no campus de Lugo. Esta investigadora, solvente e comprometida, formouse na fecunda liña de traballo en Historia Agraria desenvolto do Departamento de Historia III da USC dende as iniciais e xa clásicas achegas de Ramón Villares até a posterior xeración dunha auténtica escola liderada polo catedrático Lourenzo Fernández Prieto. A este respecto, cómpre sinalar que non nos atopamos diante dunha obra de investigación conxuntural, realizada ao rebufo institucional e publicístico da alcumada recuperación da memoria histórica, tan en boga na Galicia dos últimos anos por mor do cambio acontecido na política autonómica no ano 2005. Pola contra, trátase dun estudo alicerzado nun excelente coñecemento da realidade histórica do campesiñado galego por parte dunha autora que ten fornecido aportacións orixinais encol de múltiples dimensións do agro no século XX, dende a evolución da paisaxe agraria, as mentalidades e a xestión da memoria nas comunidades labregas, a filantropía indiana, a guerrilla do chao, a represión e a resistencia. Toda esta bagaxe, inque-danzas e curiosidade intelectual revirte claramente nunha obra que, ao noso modo de ver, posúe un triple valor: teórico, metodolóxico e memorialístico.

En primeiro lugar, dende o punto de vista teórico, este libro supón a superación dunha

determinada perspectiva anquilosada do campesiñado como axente social e protagonista histórico, un enfoque que devala entre a comiseración cara ao *bo salvaxe* e a súa consideración coma un grupo social fosilizado, estático e conservador a ultranza. Esta perspectiva é a mesma que acadou alicerzar durante décadas a visión da Galicia da retardada coma un celeiro de homes e alimentos para o Exército franquista, e o agro galego coma unha simple escenografía na que se reproducía (grazas á suposta condescendencia e entrega do campesiñado) un vesánico sistema caciquil que se remontaba á noite dos tempos. Pola contra, Ana Cabana amosa ben ás claras o papel activo desta clase social na construción da realidade social, a existencia de toda unha economía política artellada a partir dun continuo proceso de renegociación co Poder no que alternan diferentes estratexias familiares para tentar lidiar co novo sistema imposto en 1939.

A complexidade desta realidade é posta de manifesto unha e outra vez por unha autora que, con moito oficio, rexeita unha e outra vez as visións simplificadoras dese pasado, analizando polo miúdo a coexistencia de diferentes actitudes, de entre as cales a resistencia foi unha máis das posibles: *As resistencias foron unha constante e non poden quedar escurecidas e desvalorizadas a modo de anécdotas por non ter evolucionado cara a forma de antifranquismo. Recoñecer a existencia de consentimento supón recoñecer, de igual xeito, a súa concomitancia coas formas de resistencia civil* (páx. 270). A este respecto, a obra de Ana Cabana é unha perfecta síntese historiográfica do labor desenvolto pola

equipa de investigación da Historia Agraria da Galicia contemporánea do que forma parte, e da liña de traballo sobre a represión franquista levado a cabo no seo do necesario e fructífero proxecto interuniversitario *As vítimas, os nomes, as voces, os lugares*.

Este recoñecemento historiográfico do papel activo deses *labregos con ciencia* (mais tamén con política) leva parella tamén a superación desas visións narcotizantes e pacificadoras sobre o pasado contemporáneo deste país, froito da desmemoria chantada institucionalmente pola Transición democrática. A través dunha selección atinada de referencias documentais e testemuños orais, a autora debulla na conflictividade existente, nas tensións que agromaban no agro agochadas tralo proceso de naturalización do Rexime franquista e a propaganda oficial que propagaba a paz social aos catro ventos. É na vida cotiá, na area social diaria onde se materializan as mentalidades, onde se desenvolven as prácticas do consentimento, o consenso, a adaptación, a claudicación e a resistencia. Radica aquí unha das grandes aportacións historiográficas da autora: o *aggiornamento* teórico que leva a cabo na introdución e nos capítulos 1 e 2 onde aboga pola aplicación dos enfoques propios da Historia da vida cotiá alemá, unha corrente que debruza sobre o pasado recente a Historia das mentalidades e da vida cotiá defendida noutros eidos históricos pola terceira xeración da Escola dos Annales francesa.

Na nosa opinión, a escolla de Ana Cabana, chantada nun actualizado repertorio bibliográfico, podería ter enriquecido a súa brillante análise abríndose a útiles aportacións sociolóxicas como o concepto bourdieano de *habitus* ou a teoría da axencia de A. Giddens. Estes marcos teóricos acaeríanlle ben para sacar á luz os mecanismos de socialización e adaptación política que funcionaron no día a día e que maxistralmente se expoñen no capítulo 3 tipificando as estratexias predomina-

tes no agro (colaboración-realismo, colaboración-conveniencia, colaboración-providencia) para lidiar con esa estrutura estruturante que foi o primeiro franquismo.

Neste senso, a autora apreixa con agudeza unha realidade complexa e cambiante, acada unha síntese fundamentada que amosa claramente o papel xogado pola *xente de orde* como representantes do Rexime no agro e a maioritaria actitude de consentimento que se foi xeralizando nas familias labregas. Como sinala a propia Ana Cabana: *Desaparecer, encerrarse, non comprometerse con ningún bando e esperar o final da ditadura foron as opcións da maioría para tentar superar o período cun mínimo de danos e de sacrificios* (páx. 32).

A escala microespacial, a tese da autora compróbase punto por punto, como temos visto nós mesmos no noso proxecto de Arqueoloxía do fascismo e da guerrilla anti-franquista en Galicia en zonas como Cuntis ou a Terra de Lemos. A violencia desatada contra as comunidades locais, a instauración da paisaxe presente do nacionalcatolicismo foi a causante da formación de mentalidades autoreprimidas, fomentadas pola súa vez pola Igrexa, a propaganda oficial e a escola nacional. O silencio, a non significación e a emigración foron estratexias xeralizadas que foron adoptadas incluso por aquelas familias que nun comezo apoiaron a loita guerrilleira, moitas veces máis por medo ou por necesidade económica ca por convición política. Mais, como ben sinala a autora, estas actitudes non puideron agochar a realidade vivida que sempre se mantivo presente nas mentalidades, na memoria colectiva. *O consentimento non deixa espazo para a oposición, para o antifranquismo, pero si para o descontento* (páx. 266)

É neste segundo eido onde Ana Cabana lle confire un notable valor metodolóxico ao seu libro, reivindicando a necesidade, pertinencia e rendibilidade do emprego da fonte

oral como ferramenta básica para poñer de manifesto as fírgoas do sistema, os contradiscursos e o desencanto das *clases subalternas*. En recentes Congresos de Historia Contemporánea aínda puidemos escoitar en vivo e en directo diatribas falsamente científicas e positivistas contra as fontes orais así como alegatos en contra do papel que a sociedade do presente xoga á hora de marcar a axenda da investigación académica. A autora curta de raigame estes falsos debates brindando un libro que leva a cabo toda unha psicoanálise da memoria colectiva maximizando esa xoia do Patrimonio galego que son as entrevistas do proxecto Historga.

Nesta mesma liña, o anexo iconográfico con fotografías do fondo Vega que pecha o libro amosa ben ás claras tamén a vontade integradora dunha autora que maximiza as fontes dispoñibles e amosa o seu recoñecemento de novedosas achegas como é a Antropoloxía visual. Cremos que é unha mágoa que o texto non se ilustre con máis fotogra-

fías da época, eiva que supoñemos obedece a limitacións e condicionamentos alleos á autoría da obra.

No tocante á coidada edición cómpresinalar un erro de bulto que sesga o texto orixinal e priva aos lectores dunha excelente contextualización da investigación presentada: unha parte importante do texto orixinal da introdución de Ana Cabana (páxs. 23-27) non foi reproducido na versión final por un erro que desloce a edición. Así e todo, este libro pasará a ser unha referencia obrigada para todas aquelas persoas, especialistas, afeccionados e lectores interesados tanto no pasado recente do agro galego como en achegas orixinais e novedosas a ese fenómeno complexo (moi estudado pero moito menos comprendido) que foi o franquismo. E todo isto desfrutando da fermosa prosa ensaística e da sensibilidade histórica da xove profesora Ana Cabana quen, sen dúbida, seguirá abrindo novos camiños para comprendermos o pasado rural e traumático do que vimos.

Xurxo M. Ayán Vila (LAPA, CSIC)

Antonio RODRÍGUEZ COLMENERO, Santiago FERRER SIERRA e Isidro GARCÍA TATO, *Priorato de Xagoaza (Valdeorras, Ourense). El referente histórico de una próspera comarca gallega*, Bande (Ourense), Fundación Aquae Querquennae, d.l. 2009. 251 págs. DL: C 1301-2009.

No es demasiado habitual que el mundo empresarial, más allá de los fastos de centenarios o conmemoraciones, respalde trabajos de investigación histórica de proyección local-comarcal. En esta ocasión, sin embargo, ha sido la antaño empresa gallega Unión Fenosa, hoy integrada en la catalana Gas Natural, la patrocinadora de este grueso volumen dedicado al pasado de la parroquia de San Miguel de Xagoaza. Asimismo, no es casual que esta novedosa iniciativa surgiese bajo el amparo de Honorato López Isla, anterior Vicepresidente Primero y Consejero Delegado de la eléctrica, “hijo de la tierra” –natural de O Bolo–, como él mismo manifiesta en el “Prólogo”,

Tampoco es habitual en la llamada “era de la globalización” que padecemos, dedicar estudios monográficos diacrónicos a parroquias o comarcas rurales que desde hace siglos fueron el referente histórico-geográfico y administrativo de sus naturales –las mal conocidas “terras” medievales–, a pesar de que en Galicia este tipo de estudios contaron hace años de notable relevancia y tradición historiográfica: basta recordar sólo algunos de los ambiciosos e innovadores proyectos pluridisciplinares desarrollados por el viejo *Seminario de Estudos Galegos* en las primeras décadas del siglo XX. Por desgracia, todavía son muchos los historiadores y autoridades académicas que siguen confundiendo lo “local” con lo “localista”, facilitando, por ejemplo, la proliferación de historias generales que elevan la anécdota a categoría, privando de un verdadero conocimiento histórico que se base en conocer las particularidades de cada microcosmo gallego para formular

después conclusiones generales: la habitual lucha de lo inductivo frente a lo deductivo.

En el caso que nos ocupa, y como bien refleja el coautor Isidro García Tato, “en el devenir histórico de Xagoaza, están integrados todos los elementos que han configurado la historia de la comarca valdeorresa desde los primeros tiempos hasta la actualidad”. Por ello, a pesar del poco afortunado título del volumen –Xagoaza nunca fue priorato sanjuanista sino simplemente curato– se puede decir que se trata de una completa historia de la comarca valdeorresa.

El volumen consta de tres partes bien diferenciadas: la dedicada a “la comarca de Valdeorras antes de Xagoaza”, –90 páginas– de autoría compartida entre el catedrático emérito de la Universidad de Santiago de Compostela Antonio Rodríguez Colmenero y el arqueólogo Santiago Ferrer Sierra; y la titulada “la comarca de Valdeorras desde la atalaya de Xagoaza”, –páginas 99-242– autoría del ya mentado científico del CSIC Isidro García Tato. Ambas trazan un detallado recorrido histórico de la comarca valdeorresa desde las primeras huellas paleolíticas hasta prácticamente la actualidad. Las últimas diez páginas del libro contienen el epílogo titulado “Xagoaza rumbo al futuro”, escrito por los tres autores.

La primera parte analiza la antigüedad de los asentamientos humanos en el fértil valle del Sil, acceso principal desde la Meseta al interior de Galicia, los numerosos restos *giguros* –un total de cuarenta y cinco yacimientos castreños– conservados en el ámbito valdeorres, la conquista romana y la reorganización

político-administrativa del territorio –red viaria con la “Vía Nova” durante el mandato de Vespasiano (69-78), explotación de los yacimientos auríferos de Las Médulas, los puentes de los ríos Navea, Bibei y Sil– para finalizar con la etapa suevo-visigótica (siglos V-VIII) y el tránsito hacia la Plena Edad Media, analizando los vestigios arquitectónicos visigóticos –templo de Petín, iglesia de Xagoaza– así como la interesante y controvertida inscripción medieval de Ponte do Barco y la ventana geminada mozárabe de Arcos.

La segunda parte, de autoría del Dr. García Tato, mucho más extensa, está rigurosamente documentada, y abarca desde la Edad Media a la actualidad: así pues, estudia la influencia que las instituciones monásticas, la encomienda sanjuanista de Quiroga y los señores jurisdiccionales tuvieron en Xagoaza desde la Edad Media hasta las medidas desamortizadoras y de supresión de señoríos del siglo XIX, teniendo en cuenta para la época contemporánea, además de los acontecimientos políticos más destacados, los proyectos industriales proyectados o desarrollados en la comarca, que todavía definen su proyección de futuro. Para la época medieval, el autor maneja los fondos documentales de los monasterios de Carracedo, San Pedro de Montes y San Martín de Castañeda, a los que se suma la documentación de la catedral de Astorga, del monasterio lucense de San Julián de Samos, del convento de Santa Clara de Allariz y de las órdenes militares de Santiago y San Juan de Jerusalén. De todos los documentos analizados constata la gran importancia que en el contexto general de la llamada “terra de Iorres” –denominación medieval de la “terra” de Valdeorras– tuvo Xagoaza, a la que algún autor denominó no sin razón como “la capitalidad de Valdeorras”. I. García Tato considera que el estratégico emplazamiento geográfico de Xagoaza, cercano a la antigua “Via Nova” y a la fortaleza de O Castro, reconstruida por el renom-

brado don Pedro Fernández de Castro en el año 1338, contribuyó a la relevancia de Xagoaza en el Medioevo en el contexto general de la “terra de Iorres”.

En las páginas dedicadas al Antiguo Régimen, el autor comienza por trazar un sucinto panorama jurisdiccional de la actual comarca de Valdeorras: fundamentalmente estaba integrada por las jurisdicciones de O Bolo –con los Pimentel de Benavente, primero, después de realengo– y Valdeorras –con los condes de Ribadavia–, a las que se añadía un pequeño espacio en la parte Noreste perteneciente al marquesado de Villafranca y con los pequeños cotos de Larouco –de la Orden de San Juan–, Pardollán y Sobredo –casa grande de Viloiira–, Santa Cruz de Casoio –monasterio de San Martín de Castañeda– y Covas –monasterio de Carracedo–. En lo referido al dominio de la tierra, destacan, como es habitual, las instituciones eclesiásticas y militar-eclesiásticas nacidas en época medieval, a las que hay que añadir el santuario de As Ermitas y el convento de trinitarios descalzos de Correxais. Todas ellas son repasadas y cuantificadas detalladamente por el autor, tratando incluso las casas hidalgas dominantes en la zona –Outarelo, Flórez de O Castro y Viloiira–, además de detenerse también en el estudio de las infraestructuras viarias –se mantuvieron las medievales, a excepción del puente de Sobradelo de fines del siglo XVI–, en los aspectos económicos –minas de cobre de O Seixo y Carballal, extracción del hierro, economía agraria, artesanal y actividad comercial– o en los propiamente demográficos.

En el capítulo dedicado a la contemporaneidad, el autor detalla minuciosamente y en estilo casi de crónica bélica interesantes aspectos del papel de Valdeorras en la Guerra de la Independencia, pues al “ser la entrada natural a Galicia, (...) fue la primera zona de Galicia que sufrió los efectos devastadores de la ocupación francesa”. Junto a ellos, convie-

ne destacar también el convulso establecimiento del régimen liberal, destacando en Valdeorras la acción política de Antonio José Ruiz de Padrón, “diputado doceañista y abad de Villamartín” y su “sociedad secreta de los Caballeros Comuneros”, así como las consecuencias de las medidas desamortizadoras llevadas a cabo con los primeros decretos de 1834, que beneficiaron fundamentalmente a los “ricos y acomodados”, perjudicándose así los intereses de los campesinos que pasaron “a depender de «capitalistas» que lógicamente querían obtener un máximo rendimiento de la tierra”. Finalmente, y junto a los apartados dedicados a la llegada del sufragio universal masculino y estudio de los resultados electorales, el autor retoma de nuevo los progresos en las infraestructuras viarias –carreteras, puentes y ferrocarril–, en las actividades extractivas –pizarra y wolfram– y el inicio del proceso de industrialización en la comarca, comenzado por los hornos para la fabricación de cal, y llegando a las actuales y ya consolidadas industrias de materias primas, de producción vinícola o hidroeléctricas, que contribuyeron a superar la economía basada en actividades agrícolas de autoabastecimiento.

Las últimas páginas escritas por I. García Tato se dedican al advenimiento de la II República, Guerra Civil, represión franquista y transición a la democracia, destacando en todas ellas la claridad y objetividad expositiva basadas en abundantísimos datos perfectamente documentados.

El “Epílogo” del libro condensa muchas de las ideas trazadas por los autores de los capítulos precedentes, y detalla numerosas iniciativas culturales e investigadoras que se desarrollaron en los últimos años, que tienen siempre como fin la revalorización y concienciación social del rico legado que generacio-

nes de gurguros y valdeorreses han mantenido a lo largo de los siglos, y que se refleja como realidad material en el recuperado –y mal llamado– *priorato* de Xagoaza, sede de la “Fundación Aquae Querquennae Via Nova”.

Todos los capítulos contienen numerosas fotografías a todo color, especialmente de monumentos y restos arqueológicos de interés, obra de Mani Moretón, integrante del Grupo Larouco, asociación de investigación arqueológica. Junto a ellas, hay cartografías muy legibles que facilitan la ubicación de los numerosos topónimos y microtopónimos que se citan en los textos.

El “*Priorato* de Xagoaza” es una obra bien editada –aunque carece de notas a pie de página e inadmisiblemente de ISBN– y lo que es más importante, escrita por acreditados especialistas en cada una de sus áreas, perfectamente documentada e ilustrada. En sus páginas se comprueba el conocimiento “in situ” de la comarca valdeorresa –algo que no siempre sucede en trabajos de investigación– y un completo dominio de los temas tratados, a pesar de abarcar un período cronológico amplísimo. Escrito de forma objetiva y rigurosa –en concreto el capítulo dedicado al siglo XX– puede servir de modelo para otras iniciativas investigadoras o divulgativas semejantes, porque ya va llegando el momento de que cada una de las todavía poco conocidas “terras” de nuestra Galicia cuente con su panorama de evolución histórica escrita por especialistas. Y precisamente una opción interesante puede ser que el mundo empresarial –que al fin y al cabo debe en muchas ocasiones su opulencia a la riqueza de las “terras”, por su capital humano y material– al igual que sucedió en esta iniciativa, sea el patrocinador de empeños semejantes en el todavía poco conocido discurso histórico gallego.

Pablo S. Otero Piñeyro Maseda
(CSIC-XuGA)

José Antonio GARCÍA LUJÁN (estudio preliminar y edición), *Códice Diplomático de la Casa de Campotéjar*, Granada, Casa Ducal de Pastrana, 2009, 42 + 82 págs. ISBN: 978-84-692-895-9

El acceso y consulta a lo que genéricamente se puede denominar “archivos nobiliarios” es uno de los retos de los historiadores del siglo XXI. Naturalmente, las fuentes diplomáticas de los archivos estatales y eclesiásticos todavía guardan una ingente cantidad de documentación prácticamente inexplorada, pero que poco a poco, gracias a las nuevas herramientas informáticas y a la dotación de personal en los archivos, al menos se facilita de forma extraordinaria su manejo. No sucede lo mismo, sin embargo, con los archivos nobiliarios o más exactamente privados, sumidos generalmente en una nebulosa situación tanto jurídica como sentimental, derivando bien a inverosímiles expectativas económicas por parte de sus titulares, bien a un proteccionismo u oscurantismo radical, o incluso, por el contrario, a un total menosprecio del archivo. Esta situación se ha visto agravada en Galicia, en ocasiones, por la rapiña de eruditos o incluso intelectuales que sembraron desconfianza entre aquellos que generosamente permitían la consulta de sus fondos. Por fortuna, la documentación del Archivo Ducal de Pastrana (Granada), al que pertenece el código editado procedente del rico fondo del Archivo del Marqués de Corvera, se escapa de la habitual cerrazón y está siendo estudiada estas últimas décadas por el catedrático granadino J. A. García Luján, autor y promotor de diversas publicaciones y eventos científicos que ponen de manifiesto la proyección de las Ciencias y Técnicas Historiográficas en el estudio de los linajes nobles castellanos.

El volumen publicado contiene una “edición *quasi* facsímil” –algo reducida respecto

a su tamaño original– del llamado “Códice Diplomático de la Casa de Campotéjar”, denominación tomada del marquesado del que es titular el viejo linaje grandino de los Granada Venegas. Escrito a finales del siglo XIX en letra caligráfica inglesa de sencilla lectura, compila un total de treinta y tres documentos de los siglos XV (1432) al XVIII (1797) transcritos todos *in extenso*, salvo dos, y que “acrecientan el escaso número de documentos hoy conocidos sobre este gran linaje de origen nazarí”, como apunta el profesor García Luján en su “Estudio preliminar”. En este último se contienen los habituales análisis codicológico –en el que destaca la calidad de las miniaturas florales y heráldicas del fol. 0–, paleográfico y diplomático, a los que se suma un interesante estudio histórico que contextualiza la trayectoria vital de los más señalados personajes de la estirpe de los Granada Benegas, como la concesión por los Reyes Católicos a don Pedro de Granada del oficio de alguacil mayor de esa ciudad –primer documento editado–, o la decisiva intervención de su descendiente don Alonso de Granada Venegas Rengifo en la rebelión y guerra de los moriscos (1568-1570) “en la que, como todos sus antepasados, mostró una fidelidad absoluta a la Corona” –documentada en catorce escrituras–. Todo el panorama histórico está bien trabajado y contrastado con numerosa bibliografía, y pone de relieve el papel decisivo y meritorio que estos hombres de armas mantuvieron en la política interior de los primeros Austria.

El conjunto del volumen, magníficamente editado, materializa un axioma que aún siendo sistemáticamente proclamado desde

las Ciencias y Técnicas Historiográficas resulta todavía ajeno en ciertos sectores de la comunidad investigadora de las ciencias humanas y sociales: la utilidad y proyección de las ediciones documentales está por encima de cualquier moda historiográfica. Así pues, documentos transcritos en un código diplomático con criterios positivistas hace más de una centena de años, algunos en ocasiones ya perdidos, todavía resultan de gran utilidad para investigaciones actuales.

Esta línea de investigación desarrollada por J. A. García Luján, verdadero conocedor de la historia de la Casa Ducal de Pastrana, debería servir de modelo para otros empeños semejantes, que también manifiesten la rentabilidad que supone para los investigadores las ediciones o inventarios documentales de casas nobles y archivos nobiliarios más o menos ricos, sin que sus propietarios vean peligrar sus intereses a la vez que muestran su prestigioso pasado.

Pablo S. Otero Piñeyro Maseda
(CSIC-XuGA)